

WOUKKO KNOCKE

Invandrade kvinnor – vad är »problemet»?

Genom att se invandrade kvinnor som bärare av problemegenskaper, ofta uttryckta i kulturella termer, kan stat, forskning och arbetsmarknad marginalisera och osynliggöra kvinnorna. Wuokko Knocke menar att forskningen i stället måste undersöka om själva arbetsituationen är upphov till problemen.

Invandrade kvinnor har tillhört, och tillhör i stor utsträckning fortfarande, de mest osynliga grupperna i samhället. De har saknat kanaler till debattföra och beslutsorgan och därmed tillgång till den maktresurs som offentligheten representerar (Schierup 1988, s 255). Om de alls beaktats i samhällsdebatten eller i forskningen, har de oftast utpekats som bärare av problemegenskaper, som i regel förklaras i kulturella termer. Problemdefinitioner (Ålund 1989, SOU 1990:44) är ofta en spegel av samhällets maktförhållanden. De politiskt, ekonomiskt och ideologiskt maktgivande skikten förbehåller sig rätten att definiera vad som är problem. När problem i stället formuleras ur de förtrycktas perspektiv blir bilden en annan. Nya och annorlunda frågor kan börja ställas och insikt skapas om de förhållanden som förtrycker. Att ställa frågor om makt och underordning är ett av kvinnoforskningens viktiga vetenskapsteoretiska bidrag. Kvinnoforskningen har öppnat det vetenskapliga fältet för en kritik av det sociala könssystemet med frågor som utgår från kvinnornas, det underordnade könets, ståndpunkt.

Samtidigt har den västerländska kvinnoforskningen länge blundat för historiskt, ekonomiskt och kontextuellt skilda verkligheter. Vita medelklasskvinnor har fått tala i alla kvinnors namn utan hänsyn till den annorlunda verklighet som exempelvis färgade

kvinnor, kvinnor i arbetarklassen och kvinnor med invandrar- eller minoritetsstatus lever under. För dessa *sammanfaller* kvinnokönets generella underordning med det förtryck som härrör ur flera andra dimensioner. Den etnocentriska ramen för definition av kvinnoförtryck utgör en av de centrala punkterna i den kritik som under 80-talet förts fram från svarta och färgade feministers håll. I deras sammanhang är förtrycksmekanismernas rangordning inte given. Samtidigt hävdar »minoritetskvinnor» allt oftare att det är rasismen, såväl i vardagliga som i institutionella former, som primärt och på avgörande sätt styr och formar deras samhälls- och livsvillkor.¹

Denna artikel, och de frågor som ställs, emanerar i stor utsträckning ur en undersökning av 111 invandrade kvinnor från Finland, Jugoslavien, Grekland och Chile i fabriks- och sjukhusarbete och deras situation i arbetslivet (Knocke 1986) samt intervjuer med kvinnor i verkstadsindustrin (se Britz 1990).² Syftet är att analysera grunderna för deras marginella ställning i samhälle och arbetsliv. Mot bakgrund av deras arbetsituation ställs frågan: vad är egentligen problemet – är det kvinnorna eller är det karaktären av deras arbete?

Jag hävdar att underordningen på den könsmissigt och etniskt segregerade arbetsmarknaden, marginaliseringen och osynlig-

görandet i arbetslivets hierarki och i fackliga sammanhang, är några centrala verklighetsramar inom vilka de invandrade kvinnornas faktiska problem uttrycks. Detta kräver en förskjutning av synen på kvinnorna och deras »kultur» som problem mot en syn på strukturella förhållanden som problemgenererande.

Hur föreställningar skapas

I sin artikel »Making Gender Visible» diskuterar Joan Acker frågan om problemdefinitioner och skapande av begrepp inom samhällsvetenskaperna och säger bl a följande: »The discourses, spoken and written, of the processes of ruling help to organize and shape the world they describe» (Acker 1989, s 69). Begrepp som skapas inom samhällsvetenskaperna är förankrade i styrprocessernas organisation och problemuppfattning, hävdar Acker (1989, s 70). Idéer, föreställningar och symboler som ger människors erfarenheter deras sociala form och uttryck är inte något fritt svävande tankebygge, utan något som faktiskt produceras av specialister och aktörer som ingår i den komplexa institutionella apparat med vilken de styrande skikten vidmakthåller, ordnar och organiserar sin kontroll över samhället (Smith 1987, s 54; se också SOU 1990:44, s 44-45).

Ideologi är det organiserade och organiserande uttrycket för de idéer och föreställningar genom vilka makt utövas i samhället (Smith 1987, s 54, Grillo 1985, s 8). Vilka synsätt som blir förhärskande, vilka argument som framförs och vilka som väljs att bli delar av institutionella normer och praktik, får stor social genomslagskraft och praktisk betydelse. I likhet med Smith (1987, s 220 f) understryker Grillo (1985, s 10) att diskurser, dvs socialt skapade och förmedlade tankesystem, inte handlar om idéer som sådana, om »oförkroppsligad» ideologi, utan om sambandet mellan ideologier och praxis, dvs hur idéinnehållet organiseras, sprids och bärs upp i samhället genom dess institutioner och sociala aktörer.

Enligt Markku Peura, sverigefinsk minoritetsforskare, var forskningen om invandrare under 60- och 70-talen starkt myndighets-

styrd. Med utgångspunkt i myndigheternas problemperspektiv efterfrågades och bekostades främst åtgärdsinriktad forskning som skulle ge underlag för policy och reformer (t ex Peura 1988; Öberg 1981, s 18-19).³ Även andra forskare har påpekat hur de invandrarpolitiska ideologierna och institutionell praxis i växande omfattning legitimeras med vetenskapliga argument utan reflektion över de kulturellt och socialt givna premisser som ligger till grund för de verklighetsbilder som skapas (Schierup 1987b, s 216). Också Ålund (1990, s 41) menar att forskningen, som en del av den institutionella praktiken, med hjälp av abstrakta begrepp konstruerar idékomplex som används för att »avläsa/tyda världen». Forskningens bidrag har ofta varit att göra invandrar- och minoritetsfrågor »hanterbara» ur majoritetssamhällets och dess institutioners synvinkel.⁴ Forskning som en integrerad del av den institutionella praktiken har enligt Ålund (1990, s 41) med stor genomslagskraft konstruerat föreställningar och abstrakta idékomplex, som blivit delar av det allmänna medvetandet och språkbruket.

Sammanfattningsvis har migranter och minoriteter porträtterats som behäftade med utbildningsmässiga, psykologiska och kulturella begränsningar. Man har bortsett från de mekanismer i majoritetssamhället som skapar underordning, »brister» och »problem». Ingen dialog har förts där invandrare och minoriteter kunnat påverka problembilden utifrån medvetenheten om sig själva och sin kulturella och klassmässiga position i samhället.⁵

Etnifiering av maktlöshet

Stämpling, etikettering eller stigmatisering, på grundval av yttre karakteristika eller anorlunda norm- och värdesystem, är kraftfulla instrument för social klassificering av maktlösa grupper i termer av »avvikande». Detta konstaterar Joyce Ladner i en kritik av den dominerande majoritetens syn och forskningsperspektiv på svarta grupper. Hon hävdar vidare att »Deviance is the invention of a group that uses its own standards as the ideal by which others are to be judged» (Ladner 1987, s 75; se också Dill 1987, s 103). I Sverige

har Carl-Ulrik Schierup (1988) analyserat hur integration administreras som en »normaliserande» kulturell likriktning, där invandranas kultur uppfattas som »avvikande» eller får stämpeln av »sociala problem». Överdriven betoning av s k »kultursspecifikt» beteende kan leda till att strukturellt underläge, som t ex lägre sysselsättnings- och inkomstnivå, tolkas som utslag av kulturbe- tingad handling (Ekberg 1990, s 10).

Detta sker i form av tillskrivande eller fråntagande av stereotypa kulturella egenskaper, som placerar skulden för underordningen på offret självt. Tillskrivandet eller fråntagandet av egenskaper kan vara allmänt generaliserande eller ta fasta på något specifikt. När något inte motsvarar förväntat beteende, dvs beteende som stämmer överens med vedertagna mönster i majoritetssamhället, då skylls det i allmänna ordalag på »deras kultur» (Söderlindh Franzén 1990, s 115-116). Kulturen förklaras i termer av »brist» och »konstrueras /.../ socialt till att se ut som handikapp» (Skutnabb-Kangas 1988, s 183, 188). I stället för att utgöra en belastning kan kultur i sin vardagsbemärkelse visa sig vara en erfarenhetsmässig och symbolisk tillgång för att hantera invandrarskapets och den strukturellt förankrade underordningens villkor (Schierup 1987a, s 7). Paradoxalt nog kan invandrapolitikens valfrihetsmål⁶ komma att verka för uppfattningen av den kulturella bakgrunden som problem. Den strukturellt betingade maktlösheten och det sociala underläget förses med etniska förtecken eller, som jag kallat det, etnifieras (Knocke 1987). Ett snarlikt begrepp används av Philomena Essed (1989, s 10) som talar om »ethnization» av svarta och invandrade kvinnors situation. De uppfattas utslutande i termer av sin »problematiska» etnicitet, vilket samtidigt utsluter att de skulle kunna ha erfarenheter som är gemensamma med andra sociala grupper och klasser.

Denna benägenhet att lasta kvinnorna själva, att framställa dem som bärare av problem har Ålund (1989) sammanfattat i begreppet »problemideologier». Enligt Ålund är framställningen problematisk så tillvida att den innehåller ideologiska undertoner som inte är till gagn för kvinnorna. De får en

bild av sig själva som sårbara, hjälpbehövande, tyngda av sina föräldrade traditioner och sitt kulturarv, kontrollerade av sina förtryckande män och bundna av sina stora familjer, av sin livsstil och sina värderingar.

Ålund lyfter fram problemideologiernas destruktiva verkan på kvinnornas självbild och självuppfattning. För egen del vill jag understryka problemideologiernas negativa inflytande på majoritetssamhällets syn på de invandrade kvinnorna. Ett faktum är ju att problemideologierna har sitt ursprung i stereotypa föreställningar som majoritetssamhällets representanter slagit fast, så som följande exempel ur en rapport från jämställdhetskommittén visar:

»Kulturkollisionen mellan *invandrarkvinnans* uppfostran och bakgrund och det svenska samhällets normer och värderingar kan sålunda göra det mycket svårt för *henne* att fungera som maka och mor. Samtidigt som *hon* är bunden av sin egen tradition och kvinnoroll ska *hon* kunna möta de nya krav på förändringar som hennes barn för in genom skol- och kamratvärlden. Dessutom har *hon* kraven från sin man på den traditionella kvinnorollens beständighet.» (SOU 1979:89, s 156; min emfas.)

Genom att framhålla våra sociala och kulturella normer som mönster säkerställer vi »det normala» och vår överlägsenhet, vilket innebär att »dom» och deras kultur implicit nedvärderas och framställs som problematisk. Motsägelsefullheten mellan olika normativa mönster blir total, när »invandrarkvinnan» samtidigt med bevarandet av sin kulturella bakgrund – eftergiften för valfrihetsmålet – ska förändras så att hon kan »... känna sig hemma i det svenska samhället och känna gemenskap med svenska kvinnor, förstå strävandena för jämställdhet mellan kvinnor och män i familjeliv och arbetsliv...» (SOU 1979:89, s 164). Underförstått antas emancipatoriska strävanden med utgångspunkt i egna kulturella mönster vara antingen obefintliga eller av lägre dignitet. Därför är det »vår» moraliska skyldighet att hjälpa »dom» ur sin föräldrade kvinnoroll till det svenska och jämställda samhället (SOU 1979:89, s 156).

Eftersom fel och tillkortakommanden nor-

Foto: Carlos Montecinos.

malt tillskrivs kvinnorna, i stället för t ex dåliga jobb och brister i arbetsmiljön, kan man undvika att tala om diskriminering. För övrigt är det svårt att kartlägga eller mäta diskrimineringens förekomst. Samtidigt går det inte att bortse från invandrade kvinnors marginella position i arbetslivet. Den kan inte förklaras med några enkla och ensidiga argument. Hur marginaliteten vidmakthålls och hur marginaliseringsprocessens olika komponenter samverkar till att hålla invandrade kvinnor kvar i arbetslivets bottenskikt, är komplexa frågor. Trots dessa frågor komplexitet tenderar »förklaringar» att belasta de invandrade kvinnorna själva, till att de på grund av individuella eller kulturella brister bär orsaken till sina egna problem.

När dessa föreställningar väl fått fotfäste och blivit en del av den dominerande eller vardagliga diskursen tycks de få ett eget liv, som bidrar till och underblåser kvinnornas sviktande självförtroende. Problemideologier, etnocentriskt vinklade föreställningar

och stereotyper bär upp den socialt konstruerade bilden av »invandrarkvinnan» och utgör på en mer abstrakt nivå en väsentlig förklaring till invandrade kvinnors underläge, såväl inom arbetslivet som i samhället i stort.

Invandrare lika med arbetskraft

Vad Sverige behövde i samband med efterkrigstidens arbetskraftbrist och industrins expansion var arbetare. Den arbetskraft som efterfrågades var män (Ahlberg och Svennilson 1946). Man talade om »import av utländsk arbetskraft», som om det var fråga om en vara och inte om människor (Riksdagsprotokoll I:24:2, 1947). Från socialdemokratiskt håll ifrågasattes någon gång i riksdagsdebatten arbetsgivarnas instrumentella människosyn och beteckningen »importerad arbetskraft». Ändå användes denna terminologi långt in på 1960-talet av såväl borgerliga som socialdemokratiska representanter i riksdagen.

gen (Riksdagsprotokoll II:37:92, 1966). Sannolikt grundlades en av de bärande delarna i synen på invandraren som enbart arbetskraft, och inte människa, under dessa år.⁷

När beteckningen »invandrare» infördes i mitten på 1960-talet skedde det i bästa välmening. Man ville understryka de inflyttades hemortsrätt i Sverige (Öberg 1979, s 62). Vad man emellertid då inte tänkte på var den utslätande innebörden av beteckningen »invandrare». Begreppet gör människor såväl könlösa som historielösa. De är varken kvinnor eller män och framstår som om vore de från ingenstans, vilket kommit att reducera dem till blott och bart deras funktion på arbetsmarknaden. För att låna en formulering från Julia Kristeva handlar det om »... mottagandet in i ett system som nollställer dem» (1988, s 11).

Det har om möjligt varit ännu lättare att anonymisera de invandrade kvinnorna. De osynliggjordes länge i det närmaste totalt, såväl i den offentliga debatten som i de statliga utredningar som berörde invandring och invandrare. Endast vuxna män räknades i förhållande till Sveriges behov av arbetskraft (SOU 1974:69, s 53). I förbigående nämns att också jugoslaviska kvinnor rekryterades som t ex sjuksköterskor (Riksdagsprotokoll II:37:92, 1966). I en delrapport från invandrarutredningen framkommer att kvinnor hämtats för arbete i textilindustrin, att såväl gifta som ogifta kvinnor förvärvsarbetade (Meurle och Andric 1971, s 126, 135). Men initialt räknades de enbart som hemmavarande familjemedlemmar och som beroende av en manlig försörjare (Riksdagsprotokoll I:24:2, 1947) eller senare som passiva följeslagare till sina män (SOU 1979:89, s 155). Detta synsätt har fortsatt att dominera trots att arbetskraftsstatistiken redan 1969 visade deras höga förvärvsdeltagande och höga förvärvsintensitet (SOU 1974:69, s 53-54, 100 ff). Kvinnorna har på sin höjd synt i objektifierad form i statistiken, men har inte uppfattats som personer som i kraft av egna initiativ och med egna projekt deltagit i migrationsprocessen.⁸

Majoritetssamhället har fört ihop och förvandlat kvinnor med mångfaldig bakgrund till socialt sett anonyma varelser, till synes

utan egenskaper eller erfarenheter. Härigenom kunde den process inledas som förvandlat kvinnorna till den socialt önskade produkten »invandrarkvinna» (Ng 1988).

Ett uttryck för maktutövning på könsmissiga grunder är arbetsmarknadens organisering i en manlig och en kvinnlig delmarknad, där den senare utmärks av lägre värderade och lägre betalda arbetsuppgifter. En orsak är att kvinnor inte betraktas som fullvärdig arbetskraft eller i varje fall inte som fullgoda arbetare. Ansvar för hem och barn, återskapandet av arbetskraften från dag till dag och över generationer förhindrar dem att sätta lönearbetets krav fullt ut framför andra krav och behov de ställs inför i sina dagliga liv (Davies & Esseveld 1988, s 22). Att samtidigt vara kvinna och invandrare förstärker underläget på könsmissiga och etniska grunder. Roxana Ng (1988, s 15), som studerat invandrade kvinnor i Kanada, hävdar att den sociala kategoriseringen bl a utgår från och förutsätter en given relation till arbetsmarknaden. Den har motsvarat behovet av en viss typ av arbetskraft och gjort det möjligt eller i varje fall legitimerat de invandrade kvinnornas förvisning till arbetslivets botten.

Med undantag för kvinnor från Västeuropa, Polen och Tjeckoslovakien (se Ekberg 1990) har merparten av de invandrade kvinnorna hamnat i de mest monotona, de tyngsta och intellektuellt mest utarmade jobben – och där har de funnits kvar under alla åren. Städning är det yrke som ligger i topp för utlandsfödda kvinnor. Biträdesyrken inom vård och omsorg, inom kök och restaurang hör till deras vanligaste arbeten. Ett industriellt tempoarbete, maskinmontör/hopsättare, som länge var deras vanligaste industrijobb, har mellan 1980 och 1985 flyttat från sjunde till femtonde plats (SCB 1989). Om detta kan tolkas så att kvinnorna fått bättre industrijobb eller flyttat till andra och mer attraktiva yrkesområden vet man inte och det förefaller tveksamt. Mera sannolikt är att många i den första generationen slagits ut på grund av arbetsskador, som drabbar omvittnat hårt i den typ av jobb kvinnorna är satta att utföra (LO 1988; SOU 1990:49, s 24). En del monotona industrijobb kan ha försvunnit genom ökad automatisering, men utveck-

lingen är inte entydig. Enligt Metall har industrins strukturomvandling snarare gynnat branscher med stor andel lågkvalificerade arbeten och det är framför allt kvinnor som hamnat i arbetet med låga kvalifikationskrav och hög miljöbelastning (Sv Metallindustriarbetareförbundet, 1989, s 69-73). Intervjuer inom verkstadsindustrin bekräftar också att kvinnor med invandrarbakgrund inte ens utses till försöksverksamhet vid införande av ny arbetsorganisation i anslutning till nya produktionskoncept (Britz 1990, s 52).

»Marginella» jobb – marginaliserade kvinnor

Genom att studera kvinnorna i deras konkreta arbetssituation, har jag försökt uppmärksamma motsättningen mellan stereotypierna om kvinnorna som problem och den verklighet som i arbetslivssammanhang skapar problem och förtryck. Kvinnorna som kom till tals visste, när de kom till Sverige, att det fanns arbete. De behövdes till jobb som den inhemska arbetskraften ogärna ville åta sig. Till en början var svenska språket ett hinder och kan för en del fortfarande utgöra en svårighet. Men generellt har deras »förhandlingsläge» till mer kvalificerade och mindre förslitande jobb inte förbättrats trots många års arbete i Sverige. Deras arbetsuppgifter är inte marginella i den bemärkelsen att de skulle vara obehövligen eller ligga utanför arbetsmarknaden. De är viktiga för företagen, för den offentliga servicen och för samhällsekonomin. Däremot är kvinnorna marginaliserade till »arbetsghetton», utan möjligheter till inflytande över den egna arbetssituationen, till utveckling och utbildning i arbetet, och med avseende på demokratiskt inflytande över arbetets organisation (jfr Feuchtwang 1982, s 251).

När kvinnorna fick tala genom intervjuerna, fick »problemet» ett annat perspektiv. Å ena sidan nyanserades och korrigerades stereotyper bl a om invandrade kvinnors låga eller obefintliga utbildning. Å andra sidan framkom de faktiska problem som begränsar kvinnornas möjligheter till bättre arbeten.

Kvinnorna saknade inte generellt skolut-

bildning eller yrkesutbildning. Med undantag för de äldre kvinnorna, födda före 1940 och ofta på landsbygden, hade de flesta normal grundskola eller motsvarande. Av de kvinnor som kommit hit i vuxen ålder, vilket var merparten, hade 38 procent från hemlandet en helt färdig yrkesutbildning som inte efterfrågats eller kommit till användning (Knocke 1986).

Undersökningen gav ingen grund för att entydigt lasta de invandrade männen, mer än män i allmänhet, för kvinnornas dubbla arbetsdag. Skiftarbetande föräldrar delade på barnomsorgen genom föräldraskift. Det fanns män som delade ansvaret för hemarbetet, sådana som hjälpte till och andra som inte gjorde det i alla de fyra olika nationalitetsgrupperna (Knocke 1986, s 152-153; Matovic 1989, s 225-229). Fasthållandet vid den traditionella kvinnorollen visade sig vara en myt.

Av de 111 kvinnorna ville endast sex kvinnor vid valfrihet helt återgå till det obetalda arbetet i hemmet. Två äldre kvinnor ville gå i pension, eftersom de kände sig utslitna. Hälften av alla skulle, om möjlighet erbjöds, vilja *utbilda sig till bättre jobb, till lättare jobb eller jobb med bättre framtidsutsikter*. Övriga skulle välja att fortsätta i sitt nuvarande arbete, eftersom de ansåg sig själva för gamla för studier.

Detta måste bli ses mot bakgrund av att förslitnings- och belastningsskador är ett av de starkast tillväxande arbetsmiljöproblemen och att 70 procent av de drabbade är kvinnor (LO 1988). Någon särredovisning för invandrade kvinnor föreligger inte. Med största sannolikhet är de dock starkt överrepresenterade bland de drabbade.

Det faktiska problemet för kvinnorna var att arbetsgivarna inte såg dem som en resurs värda att satsa på. Inte en enda av de 66 kvinnorna i fabriksarbete hade fått erbjudanden om utbildning eller utveckling i arbetet. På sjukhusen hade två kvinnor av 45 tack vare facket fått möjlighet till utbildning på betald arbetstid.⁹

Av kvinnorna hade 70 procent vistats och arbetat i Sverige i tio år eller längre, många vid samma arbetsplats. Alla, med ett undantag, var fackligt organiserade. De flesta hade

Foto: Carlos Montecinos.

blivit medlemmar genast i samband med sin första anställning. Facklig tillhörighet gav en känsla av trygghet, men sällan något aktivt stöd till bättre möjligheter i arbetet.

Myter i arbetslivets praktik

I stället för att erkänna den invandrade befolkningens samhälleliga underläge och de strukturellt betingade svårigheter som de kollektivt möter, är det vanligt med individualisering av »problemen» eller att problem mystifieras med »kollektiva» förtecken. »Invandrarsyndrom» är en sådan mystifierande förklaring av hälsoproblem (Oppen 1988). En illustration är följande exempel: till en läkare i socialmedicin remitterades en turkisk kvinna med diagnosen »invandrarsyndrom». Kvinnans sjukdom skyldes på den diffusa omständigheten att hon var »invandrare». Läkaren, med långvarig förtroenhet av patienter med invandrabakgrund, gjorde en utredning, som visade att upphovet till kvin-

nans besvär inte alls fanns att söka i något invandrarsyndrom, ofta likställt med psykosomatiska besvär. Orsaken var i stället en ergonomiskt olämplig arbetsmiljö. På kvinnans lott hade fallit att arbeta vid en arbetsplats som var utformad för män. Redskapen var inte anpassade till hennes kroppsstorlek. Där fanns alltså den faktiska orsaken till kvinnans hälsoproblem, utanför henne själv och hennes invandrarskap. Eftersom den manlige arbetaren utgör norm och måttstock för arbetslivet i praktiskt taget alla avseenden, blir också redskapens utformning ofta ett problem för kvinnor (Knocke 1986, s 94-95). Skaderiskerna omvittnas även av den arbetsmedicinska forskningen (Åstrand och Kilbom, 1980). I övrigt var den socialmedicinske läkarens erfarenhet att psykosomatiska besvär relativt ofta blir en standarddiagnos på maktlösa grupper.

Stereotyper förvandlas till myter, som påverkar kvinnornas verklighet i arbetslivet. Sådana myter framfördes bl a i form av påståen-

den om kulturella särdrag av såväl fackliga som arbetsgivarrepresentanter under projektarbetet med de 111 kvinnorna. Detta kan illustreras med följande händelse. Vid en av fabrikerna var maskinerna föråldrade och ergonomiskt undermåliga. Arbetsuppgifterna var enahanda och repetitiva och kvinnorna var bundna till maskinerna genom höga ackord. Arbetsställningarna var ofta ensidigt belastande. Representanter från det lokala facket och arbetsgivaren hävdade att kvinnorna från ett visst land oftare var sjuka beroende på att »de har något speciellt i blodet». Alltså »förklarades» hälsoproblemen som kulturellt betingade, i stället för att man sökte förbättra arbetsmiljön genom ergonomiskt lämpligare maskiner, genom att lägga ackorden på en mera mänsklig nivå och genom införande av en bättre arbetsorganisation.

En annan myt tycktes vara att kvinnorna hellre var hemma hos barn eller barnbarn än på arbetet. Undersökningsresultaten tydde snarast på motsatsen (Knocke 1986, s 106-108; Matovic 1989, s 153-154). Så här säger t ex en finsk åttabarnsmor, nu långtidssjukskriven:

»Visst hade jag stannat på jobbet. Men jag fick ta 5-6 aspirin för att klara det. Inte skulle jag gått till läkaren heller, men min dotter insisterade. Hon hade ordnat tid med läkaren och då blev det slut med jobbet. Jag har bett läkaren om att få jobba åtminstone fyra timmar, men han sa att det inte gjorde någon skillnad om jag jobbade mindre. Jag tyckte fyra timmar var ju inget.»

En kvinna från Jugoslavien ger sin syn på arbetets värde:

»Arbetet betyder att ha *en uppgift i livet* – inte bara pengar. Jag känner att jag lever då jag arbetar. Jag går med glädje och jobbar. Naturligtvis hade jag en gång också ett litet barn som skulle passas. Men jag kände genom arbetet att jag var vuxen, en riktig människa som kunde prestera något. *Så länge jag orkar vill jag arbeta.*»

»Så länge jag orkar...», »Så länge jag är frisk...», »Så länge hälsan står mig bi...» – »...vill jag arbeta» var ett återkommande tema i intervjuerna. Dessa citat pekar såväl på arbetets betydelse som på en klar medvetenhet om arbetets hälsorisker. Däremot sakna-

de kvinnorna fackets och arbetsgivarens intresse för arbetsvillkoren och de saknade information som skulle kunna förbättra arbetsituationen.

Ofta hänvisas mer specifikt till låg utbildning eller brister i svenskan. Detta görs utan faktaunderlag om svenskkunskaper, det relateras inte till vilka krav på svenska ett arbete kan tänkas ställa och vilken grad av perfektion man åsyftar. Räcker det att tala med brytning för att falla utanför? Uppenbart kan det vara så, vilket intygas av en grekinna i en av våra intervjuer:

»De vill ha svenskar på de arbeten jag har sökt. De skiljer på en kvinna som pratar sämre svenska eller bryter och en kvinna som är svensk.»

Brister i språkkunskapen förvandlas till en postulerande självklarhet utan empiriska belegg och blir på detta sätt ett ideologiskt redskap som starkt bidrar till och vidmakthåller invandrade gruppers marginalitet i arbetslivet.

Kvinnorna själva visade sig göra det bästa av sin tunga och intellektuellt utarmade arbetssituation. De fann värde i kamratskapet i jobbet, genom socialt umgänge under pauser och raster. De försökte finna stolthet i ett väl genomfört städjobb. Ett sätt att hantera maktlöshet är att man anpassar sig (Kanter 1977), att man försöker göra det bästa av situationen. Ett annat sätt är att protestera. Det gjorde främst finskorna. Men en av dem konstaterade:

»Vad hjälper det att protestera när vi jobbar så många invandrade kvinnor här. Förmannen blir bara mer elak.»

Vad kvinnorna krävde var rättvis behandling, varken mer eller mindre, i fördelning och omfång av arbetsuppgifter vid förflyttning mellan olika arbetsuppgifter och i behandlingen mellan svenskar och invandrade. Åren 1984 och 1985, när undersökningen gjordes, var läget på arbetsmarknaden besvärligt. Kvinnorna kunde inte fly undan en elak förman till ett annat jobb. Sedan kom några år av överhettning på arbetsmarknaden och brist på arbetskraft. Trots detta var arbetslösheten för utländska medborgare under 1989 mer än dubbelt så hög än för

svenskar, och för utomnordiska invandrare tre gånger högre än för svenskar (DS 1990:34, s 6-7, 71; *Svenska Dagbladet*, 17 augusti 1990). Även i ett gott arbetsmarknads-läge riskerar marginaliseringen av invandrar-kvinnor i arbetslivet att bestå eller att återska-pas i nya former om inte uppmärksamheten flyttas från »invandrarkvinnan som problem» till institutionella och strukturella för-hållanden som problemalstrande.

Forskning till förfång eller frigörelse

Invandrade kvinnor osynliggjordes, som tidi-gare nämnts, i statliga utredningar och förbi-sågs i det längsta av forskningen. Därefter kom i likhet med forskning om invandrare ge-nerellt en del s k offerinriktade eländesbeskriv-ningar.¹⁰ Kartläggningar som skulle belysa de-ras situation visade sig vara etnocentriskt vink-lade utifrån det svenska jämställdhetsbegrep-pet (DS A 1981:2, s 3; SOU 1979:89, kap 7). Inte förrän på 1980-talet har forskare, ofta med egen invandrarbakgrund, mer systema-tiskt börjat verifiera eller falsifiera dessa före-ställningar. Ojämliga maktförhållanden mel-lan majoritetens representanter och minori-tererna har problematiserats. Empiriskt grundade studier med utgångspunkt i kvin-nornas konkreta livsvillkor har inneburit att de börjar framträda som hela och handlande människor.¹¹

Forskningens könsneutralitet, det etno-centriska synsättet och maktthavarnas pro-blemdefinition måste ersättas av forskning som utgår från kvinnornas egna erfarenhe-ter och problemsyn. Forskningens utgångs-punkt bör vara en analys av förtryckets kon-kreta karaktär och av de mekanismer genom vilka institutionaliserade former av såväl könsmässig som etnisk underordning kom-mer till uttryck och vidmakthålls. Den mono-litiska bilden av »invandrarkvinnan» är en konstruktion som också måste ifrågasättas inom ramen för den svenska kvinnofors-ningen. Forskning som definierat kvinnorna i stereotypa och utslätande termer har låst fast snarare än avlivat stereotypierna. Vetens-kapen har vanligen bekräftat problembil-den och ignorerat dess problematiska conse-kvenser för de berörda själva i samhälle och arbetsliv. »Invandrarkvinnan» är en produkt

av ojämlika ekonomiska förhållanden i vär-l-den, som tvingar människan att bryta upp och förflyttas till nya former av exploatering (Fernandez-Kelly 1938, s 206-207; Ng 1988).

Ett viktigt bidrag till ett nytt synsätt på mi-noritetens kvinnors verklighet har nått oss ge-nom den protest som svarta kvinnor i USA och andra länder riktat mot vita feminister ur medelklassen.¹² Den liberala vita kvinnorö-relsen generaliserade sin verklighet som gil-tig för alla kvinnor (Harding 1986). Den hade mest att vinna på att framställa mannen som den ende fienden. Dess främsta intresse var att få sin andel av klassprivilegierna, häv-dar bell hooks (1984, s 76). Det tjänade inte dess syften att erkänna ett rasistiskt förtryck och klassförtryck, som den själv hade del i. Svarta kvinnor, som inte förnekar sexistiskt förtryck i sina liv, hade svårt att identifiera sig med den vita feminismens ofta individualis-tiska jämställdhetsmål och etnocentriska syn-sätt, som framhöll patriarkatet som främsta förtrycksstruktur. För fattiga och svarta kvin-nor utgör rasism och klassförtryck lika primä-ra underordningsstrukturer, vilka påverkar såväl dem själva som männen i den svarta be-folkningsgruppen. Kön, ras och klass sam-manfaller och utformar vardagsliv, social sta-tus och könsrelationer.¹³

Samma självcentrerade syn och etnocen-trism har utmärkt kvinnorörelsen och fors-ningen på våra breddgrader. Inte heller vi har förmått inse vår del i förtrycket. Därmed har vi också hindrats att se de invandrade kvinnorna som tänkande och handlande sub-jekt, som människor med styrka och potenti-al som *samtidiga* faktorer i deras strukturella underläge. Jag vill avsluta med en kritisk be-traktelse av feminismen genom Aino Saari-nen (1989, s 67); som kan bilda utgångs-punkt för vidgade perspektiv och nya fråge-ställningar:

»På vilka sätt har våra teorier uteslutit och alie-nerat erfarenheterna bland kvinnor i arbetar-klassen och i utvecklingsländerna, liksom erfarenheterna bland dem som lever med oss som invandrare och flyktingar? Har vi något annat att erbjuda dem än bristande identitet och jäm-ställdhetspolitik? Hur ser det osynliga para-digm ut, som sätter oss som norm och modell för kvinnan?»

Foto: Carlos Montecinos.

NOTER

Jag tackar Aleksandra Ålund för handfast och konstruktiv hjälp vid tillkomsten av denna artikel.

- 1 Essed, 1989; Ladner 1987; Dill 1987; hooks 1984.
- 2 Rapporten av Sara Britz (1990) bygger på intervjuer med kvinnor från Jugoslavien och Finland, utförda av Aleksandra Ålund och Wuokko Knocke.
- 3 En av de få myndighetsrepresentanter som ifrågasatt den ensidigt åtgärdsinriktade forskningen till förmån för friare vetenskapliga forskningsansatser var Kjell Öberg, invandrarverkets förste chef (Öberg 1981).
- 4 Miles 1982; Luuna 1986; Fred 1983.
- 5 Skutnabb-Kangas 1988, s 183-184; Fernandez-Kelly 1983, s 206; Essed 1989; Miles 1982; Luuna 1986.
- 6 År 1975 lade riksdagen fast de invandrarpolitiska målen, som fortfarande gäller, och dessa är jämlikhet, valfrihet och samverkan. Valfrihetsmålet innebär att de som tillhör språkliga minoriteter ska kunna väl-

ja i vilken grad de vill uppgå i en svensk kulturell identitet eller bibehålla och utveckla den ursprungliga identiteten.

- 7 Hur starkt – och nedvärderande – detta synsätt fortfarande är framgår ur en DN-artikel av f d moderatledaren Ulf Adelson, som under en tågresä upprördes över brister i standard: »Det är påfallande ostädad, bland annat stinkande toaletter. Här finns lediga jobb, något att tänka på för våra flyktningmotståndare» (DN, 24 juni 1990).
- 8 Murokvasic 1974, 1983 och 1984; Leiniö 1984, s 17; Knocke 1986, s 79-86.
- 9 Vid en produktionssvacka hade på en av fabrikena erbjudits extra svenska- och matematikundervisning. För kvinnorna inom Kommunal var det fackliga stödet påtagligt bättre än för kvinnorna inom det mansdominerade Fabriksarbetarförbundet. T ex erbjöds extra undervisning i svenska vid behov. Vid ett av sjukhusen kunde kvinnorna i viss turordning ta del av kurser i samhällskunskap.
- 10 Mot bakgrund av invandrade kvinnors höga förvärvsdeltagande ifrågasatte Elina

- Haavio-Mannila (1981, s 155) relativt tidigt myten om den isolerade, hembundna och förtryckta invandrarkvinnan.
- 11 Ålund 1991; Skutnabb-Kangas 1988; Matovic 1989; Knocke 1986.
- 12 Text hooks, 1984; Essed, 1989; Dill, 1987.
- 13 hooks 1984, s 18; Bannerji 1987; se även Ålund 1989. Feministiska forskare har efterhand uppmärksammat de svarta kvinnornas invändningar mot onyanserad universalisering av vita kvinnors liv och deras syn på relationen mellan könen (Harding 1986, s 178). Varning mot institutionalisering av vetenskapliga »sanningar» på kvinnoforskningens grunder har också utfärdats av Dorothy Smith (1987).
- LITTERATUR
- Acker, J, »Making Gender Visible», Wallace, R A (ed) *Feminism and Sociological Theory*, Sage Publications, Newbury Park, CA, 1989.
- Adelsohn, U, »Tid för det stora tågglänet», DN 24 juni 1990.
- Ahlberg, G & Svennilson, I, *Sveriges arbetskraft och den industriella utvecklingen*, Industrins Utvecklingsinstitut, Stockholm, 1946.
- Bannerji, H, »Introducing racism: notes towards an anti-racist feminism», *RFR/DRF* 16:1, March 1987.
- Britz, S, *Problem eller Resurs?*, Umeå universitet, MERGE/Soc institutionen, 1990.
- Dill, B T, »The Dialectics of Black Womanhood», Harding, S (ed) *Feminism & Methodology*, Bloomington & Milton Keynes, Indiana University Press and Open University Press, 1987.
- DS A 1981:2 *Invandrarkvinnor och jämställdhet*, Arbetsmarknadsdepartementet, Stockholm.
- Davies, K & Esseveld, J, *Att hoppa hage i den svenska arbetsmarknaden*, Rabén & Sjögren, Stockholm, 1988.
- Ekberg, J, »Invandrare på arbetsmarknaden», Arbetsmarknadsdepartementet, Stockholm, DS 1990:35.
- Essed, Ph, »Black Women in White Women's Organizations», *RFR/DRF* vol 18, no 4, 1989.
- Fernandez-Kelly, M P, »Mexican Border Industrialization, Female Labor Force Participation and Migration», Nash, J & Fernandez-Kelly, M P (eds) *Women, Men, and the International Division of Labor*, State University of New York Press, Albany, 1983.
- Feuchtwang, S, »Occupational ghettos», *Economy and Society*, 3 (1), s 251-291, 1982.
- Fred, M, *Managing culture contact; The organization of Swedish immigration policy*, Stockholm, EIFO/English series report no 6, 1983.
- Grillo, R D, *Ideologies and institutions in urban France*, Cambridge University Press, 1985.
- Haavio-Mannila, E, »The Level of Living of Immigrants in Sweden», *Family and Position in Swedish Society*, Municio, I, (ed) SPLIT-Rep vol II, EIFO, Stockholm, 1981.
- Harding, S, *The Science Question in Feminism*, Open University Press, Milton Keynes, 1986.
- hooks, b, *Feminist Theory: From Margin to Center*, South End Press, Boston, 1984.
- Kanter, R M, *Men and Women of the Corporation*, Basic Books, New York, 1977.
- Knocke, W, *Invandrade kvinnor i lönearbete och fack*, Arbetslivscentrum, Stockholm, 1986.
- Knocke, W, »Invandrare i arbetslivet», *Invandrare & Minoriteter* nr 3, s 19-21, 1987.
- Kristeva, J, *Étrangers à nous-mêmes*, Fayard, Paris, 1988.
- Leiniö, T-L, *Inte lika men jämlika?* SOFI, Stockholm, 1984.
- LO, »Kvinnor i industriarbetet», Konferens om LO-kvinnorna och arbetslivet, Borlänge, 1988.
- Ladner, J A, »Introduction to Tomorrow's Tomorrow. The Black Woman», Harding, S (ed) *Feminism & Methodology*, Indiana University Press and Open University Press, Bloomington, Indiana and Milton Keynes, 1987.
- Loona, S, *I Samfunnsforskningens ghetto*, VII. Nordic Seminar on Migration Research, DEIFO, Stockholm 1986.
- Matovic, M, *Ingen har frågat oss*, Arbetslivscentrum, Stockholm, 1989.
- Meurle, K & Andric, M, *Background to the Yugoslav Migration to Sweden*, Invandrarutredningen, Dept of Sociology, University of Lund, 1971.
- Miles, R, *Racism and Migrant Labour*, Routledge & Kegan Paul, London, 1982.
- Morokvasic, M, »Emigration of Women and Some Subsequent Social Transformations», OECD, CD/AG 74:825-6, 1974.
- Morokvasic, M, »Women in migration: beyond the Reductionist outlook», Phizacklea, A, (ed) *One Way Ticket*, Routledge & Kegan Paul, London, 1983.
- Morokvasic, M, »Birds of Passage are also Women...», *International Migration Review*, vol XVIII, no 4:886-907, 1984.
- Ng, R, *The Politics of Community Services*, Immigrant Women, Class and State, Garamond Press, Toronto, 1988.

- Oppen, M, »Structural Discrimination against Foreigners and Work-related Health Risks», *Economic and Industrial Democracy*, vol no 1:43-64, 1988.
- Peura, M, »I maktens tjänst», *Invandrare & Minoriteter*, nr 4-5, s 16-18, 1988.
- Protokoll SU 11 p 27, 1964.
- Riksdagsprotokoll I:24:2, 23 maj 1947.
- Riksdagsprotokoll II:37:92, 9 december 1966.
- Saarinen, A, »Kvinnoforskningens interventionsprojekt – problem och utmaningar», *KVT* nr 3-4, 1989.
- SCB, *Invandrare i FoB 1985. Hela riket*, Örebro, 1989.
- Skutnabb-Kangas, T, »Etno-politisk mobilisering i Stockholm», Winai Ström, G (red) *Konfliktlösning i det flerkulturella samhället*, Maktutredningen, Inst för freds- och konfliktforskning/Uppsala och DEIFO, 1988.
- SOU 1974:69, *Invandrarutredningen 3. Invandrarna och minoriteterna*, Arbetsmarknadsdepartementet, Stockholm.
- SOU 1979:89, *Kvinnors Arbete*, Rapport från Jämställdhetskommittén, Arbetsmarknadsdepartementet, Stockholm.
- SOU 1990:44, *Demokrati och Makt i Sverige*, Statsrådsberedningen, Stockholm.
- SOU 1990:49, *Arbete och hälsa*, Arbetsmarknadsdepartementet, Stockholm.
- Schierup, C-U, »Political Ideologies, Migration Research and the New Ethnic Minorities», Dept of Sociology, Umeå, 1987a.
- Schierup, C-U, *Danser de for traditionens skyld?*, Dept of Sociology, Umeå, Research Report No 93, 1987b.
- Schierup, C-U, »Integration och pluralism», Winai Ström, G (red), *Konfliktlösning i det flerkulturella samhället*, Maktutredningen, Inst för freds- och konfliktforskning, Uppsala universitet, DEIFO, 1988.
- Smith, D, *The Everyday World as Problematic: A Feminist Sociology*, Northeastern University Press, Boston, 1987.
- Svenska Metallindustriarbetareförbundet, *Solidarisk arbetspolitik för det goda arbetet*, Stockholm, Kongress 1989.
- Söderlind Franzén, E, *Lära för Sverige*, Stockholms universitet, Pedagogiska institutionen, 1990.
- Ålund, A, »The Power of Definitions: Immigrant Women and Problem-Centered Ideologies», *Migration*, nr 4:37-55, 1989.
- Ålund, A, »Invandrarkultur som samverkanshinder», *Häften för kritiska studier*, nr 3:40-48, 1990.
- Ålund, A, *Lilla Juga*, Carlssons, Stockholm, 1991.
- Åstrand, I & Kilbom, Å, »Fysisk arbetsförmåga – skillnader mellan könen», *Läkartidningen*, 77:49, 1980.
- Öberg, K, »Samverkan och/eller konflikt», *Svensk Invandrapolitik inför 1980-talet*, Arbetsmarknadsdepartementet, Stockholm, DS A 1979.
- Öberg, K, »Invandrapolitik och invandrarforskning», Hamberg, E M & Hammar, T (red), *Invandringen och framtiden*, Liber Förlag, Stockholm, 1981.

SUMMARY

Immigrant Women – What is the Problem?

This article questions the predominate image of »the immigrant woman» as »the problem». The author argues that this image and the abstract notion of the immigrant woman is socially constructed by the political, economical and ideological apparatus of mainstream society. Research has served those in power to reinforce, legitimize and manage »the problem» from an ethnocentric perspective, serving to keep the women at the margins of society and lowest down in work-life hierarchy. By defining these women as carriers of problematic characteristics (as mainly defined in cultural terms) mainstream society and employers use the strategy of blaming the victim. The author goes on to argue that instead of subordination on the gendered and ethnically divided labor market, marginalization and invisibility in work-life hierarchy, are central frames of reality where actual problems are expressed. The challenge to social scientists in general and feminist scholars in particular, is a redefinition from viewing women as the »problem» towards defining the problem as generated by structural subordination. The nature of research must shift from problems defined by power and ethnocentrism to definitions that start in the lived reality of women.

Wuokko Knocke
Arbetslivscentrum
Fiskartorpsvägen 15
114 86 Stockholm